

УДК 351.773

DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.2533374>

Л. Г. Роша

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ РЕГУЛЮВАННЯ ПАТОЛОГОАНАТОМІЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Одеський національний медичний університет

Summary. Rosh L. G. **HISTORICAL DERIVATIONS OF THE REGULATION OF THE PATHOLOGOANATOMIC SERVICE OF UKRAINE.** – *Odessa National Medical University; e-mail: 7326243@rambler.ru.* The issue of legislative regulation of the pathoanatomical service is one of the important places in conducting research in the field of determining the range of normative legal sources of medical law. The study of legal regulation of the PAS at the present stage is carried out by the method of characterization of existing legal acts according to their legal force. The norms through which the legal regulation of the activities of the structural units of the pathoanatomical service is carried out are general, special, local, and sometimes also of a complex nature. Historical way of development of the right regulation of the PAS on the dynamics of the introduction of legal acts, it is also possible to carry out periodization and to allocate four historical periods of development of its legal regulation.

To date, there are only bills on the structure and activities of the PAS and the order of its functioning, and the PAS itself acts according to normative acts of the general regulatory nature and "legal practices", which in the past 50 years have formed the order of its activity. On May 12, 1992, the Ministry of Health of Ukraine issued Order No. 81 "On the Development and Improvement of the pathoanatomical Service," which was abolished in 2015.

Today there is no specialized legal regulation that would regulate the service as a whole, reflect its structure, functions, etc., or provide a definition. The disparity between existing regulations requires consolidation in order to further improve and legislate. The official definition of the concept of PAS does not exist in the current legislation. Unregulated for today: the order of preservation of bodies outside the hospitals, which issued a "certificate of death of a person" without an autopsy; the procedure for conducting intersections and providing PAS services; the order of carrying out of autopsies of the deceased at home without signs of violent death. The main legislative gap is the absence of a special regulatory legal act regulating the organization of the work of the pathoanatomical service in Ukraine.

Key words: pathoanatomical service, legislative base.

Реферат. Роша Л. Г. **ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОКИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПАТОЛОГОАНАТОМИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ.** Вопрос законодательной регламентации патологоанатомической службы занимает одно из важных мест при проведении исследований в области определения круга нормативно-правовых источников медицинских права. Нормы, с помощью которых осуществляется правовое регулирование деятельности структурных подразделений патологоанатомической службы, имеют общий, специальный, локальный, а иногда и комплексный характер. Основным законодательным пробелом остается отсутствие специального нормативно-правового акта по регламентации организации работы патологоанатомической службы в Украине, отсутствие официального определения ее структуры и понятия.

Ключевые слова: патологоанатомическая служба, законодательная база.

Реферат. Роша Л. Г. **ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ РЕГУЛЮВАННЯ ПАТОЛОГОАНАТОМІЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.** Питання законодавчої регламентації патологоанатомічної служби посідає одне із важливих місць при проведенні досліджень в сфері визначення кола нормативно-правових джерел медичних права. Норми, за допомогою яких здійснюється правове регулювання діяльності структурних підрозділів патологоанатомічної служби, мають загальний, спеціальний, локальний, а іноді і комплексний характер. Основною законодавчою прогалиною залишається відсутність спеціального нормативно-правового акту щодо регламентації організації роботи патологоанатомічної служби в Україні, відсутність офіційного визначення її структури та поняття.

Ключові слова: патологоанатомічна служба, законодавча база.

З часу проголошення Україною незалежності в державі прийняте розгалужене законодавство, яке базується на Міжнародних актах та визначає основні засади надання медичної допомоги. Питання законодавчої регламентації патологоанатомічної служби (ПАС) посідає одне із важливих місць при проведенні досліджень в сфері визначення кола нормативно-правових джерел медичних права. Історично патологоанатомічна служба України розвивалась, як і медицина загалом, з дотриманням періодичності, та супроводжувалась удосконаленням нормативно-правової бази галузі. Але проведений аналіз показав, що законодавчо в Україні не врегульовано ряд вкрай важливих для ефективної діяльності патологоанатомічної служби положень.

Мета роботи – провести комплексний історичний аналіз нормативно-правової бази патологоанатомічної служби України.

Використані такі **методи дослідження**, як історичний, системний підхід, контент-аналіз при аналізі законодавчих актів, логічне узагальнення.

Сучасні вчені у розвитку патологічної анатомії умовно виділяють три основні періоди. Протягом першого періоду (до середини 19 ст.), який можна назвати макроскопічним, патологоанатомічні зміни вивчали переважно неозброєним оком. Другий період розвитку – до 50-х рр. 20 ст., може бути названий мікроскопічним, так як пов'язаний із застосуванням мікроскопа для вивчення змін органів при хворобах. Третій, сучасний період розвитку, можна назвати ультраструктурним, в зв'язку з комплексним використанням світлової електронної мікроскопії, гістохімічних методів дослідження, авторадіографії, імуноморфології, що дозволяють одночасно проводити структурний і функціональний аналіз внутрішньоклітинних утворень [1].

Так як правове регулювання певної сфери завжди історично формується в залежності від динаміки її розвитку та потреб суспільства, досліджуючи історичний шлях розвитку правої регламентації ПАС за динамікою впровадження нормативно-правових актів, можна також провести періодизацію та виділити чотири історичні періоди розвитку її правового регулювання: 1) дорадянській – зародження нормативно-правового регулювання ПАС при лікарнях та шпиталях, регламентація створення кафедр з патологічної анатомії; 2) початок 20 ст. – 50 рр. 20 ст. – права регламентація ПАС як відділення, правове закріплення порядку здійснення розтину трупів тощо; 3) з 50 рр. 20 ст. до розпаду СРСР – спроба здійснити всебічне правове регулювання діяльності ПАС; 4) сучасний період.

Перший період на теренах нашої країни розпочинається з правої регламентації одного з прототипів ПАС в 18 ст. в лікувальних установах армії та флоту, яка стала прямим наслідком проведеної Петром I військової реформи і була обумовлена його прагненням поліпшити надання медичної допомоги пораненим і хворим воїнам збройних сил. Перша регламентація прозекторської справи була відображена в таких документах, як «Статут військовий» (1716 р.), «Регламент про управління Адміралтейства і Верфі» (1722 р.) і «Генеральний регламент госпіталів» (1735 р.).

Наступним етапом розвитку ПАС можна вважати початок створення кафедр патологоанатомічної анатомії в навчальних медичних закладах з другої половини 18 ст. у зв'язку із збільшенням на той час потреб клінічної медицини в поглибленні уявлень про матеріальну сутність хворіб [2].

Далі є другий історичний період розвитку правового регулювання ПАС – початок 20 ст. – 50 рр. 20 ст., а першим нормативно-правовим актом загальнорегулятивного характеру в

сфері правового регулювання ПАСв цей період стала Постанова ВЦВК та РНК РРФСР «Про професійну роботу і права медичних працівників» від 1 грудня 1924 р. [3]. Крім того, наказ Наркомату охорони здоров'я № 641 в 1935 р. закріпив патологоанатомічну службу в нашій країні на правах патологоанатомічних відділень при лікарнях, в той період вона була покликана поліпшити якість діагностики та наукових медичних розробок [4].

Згодом «Правила судово-медичного дослідження трупів», затверджені Народним комісаріатом охорони здоров'я РРФСР 19 грудня 1928 р. та Народним комісаріатом юстиції РРФСР 3 січня 1928 р., більш детально описали порядок проведення аутопсії [5].

В час після другої Світової війни, який започаткував третій історичний період законодавчої регламентації ПАС, було видано цілу низку нормативно-правових актів з правового регулювання діяльності галузі, які умовно можливо поділити на декілька напрямлень: законодавчі акти з організації та діяльності структурних підрозділів ПАС; правові акти з порядку приймання, зберігання, проведення розтину та видачі трупів; нормативно-правові акти щодо здійснення дослідження трупів та тканин при виявленні карантинних інфекцій тощо.

Наказ Міністерства охорони здоров'я СРСР від 20 червня 1959 р № 316 «Про зміцнення патологоанатомічної служби та підвищення її ролі в поліпшенні якості діагностики та лікуванні хворих» [6], вперше дав дефініцію поняття ПАС: «патологоанатомічна служба в радянській охороні здоров'я являє собою систему заходів, спрямованих на поліпшення лікувально-діагностичної роботи. Ця служба здійснює науково-практичний контроль шляхом звірення клінічного і патологоанатомічного діагнозів, вивчення, аналізу і розбору клінічних та патологоанатомічних даних; сприяє підвищенню кваліфікації лікарів усіх спеціальностей; виконує велику задачу по прижиттєвій діагностиці патологічних процесів, особливо в області онкології. Патологоанатомічна служба відіграє важливу роль у виявленні і профілактиці епідемічних захворювань».

«Правила з улаштування та експлуатації приміщень патологоанатомічних відділень і моргів (патогістологічних і судовогістологічних лабораторій), лікувально-профілактичних і судовомедичних установ, інститутів та навчальних закладів» від 20 березня 1964 р. № 468-64[7]врегулювали вимоги до території, з охорони праці та техніки безпеки при роботі в патологоанатомічному відділенні.

15 жовтня 1970 р. Міністерство охорони здоров'я СРСР видало Наказ від № 667 «Про заходи щодо вдосконалення патологоанатомічної служби». Після його видання збільшилася кількість патологоанатомічних відділень, укомплектованість штатних посад лікарів-патологоанатомів в лікувально-профілактичних закладах системи Міністерства охорони здоров'я СРСР зросла до 95,0%.

Весь цей час ПАС була організована на правах відділень при лікарнях. Лише на початку 80-х років 20 ст. були зроблені спроби її реорганізації за типом бюро судово-медичної експертизи. За відправну точку такої перебудови можна вважати наказ МОЗ СРСР № 375 від 1983 г. «Про подальше вдосконалення патологоанатомічної служби в країні», в якому регламентувався прообраз патологоанатомічних. Введено були також нові категорії розбіжності клінічного і патологоанатомічного діагнозів. Наказ МОЗ СРСР від 4 квітня 1983 р. № 375 «Про подальше вдосконалення патологоанатомічної служби в країні»також затвердив положення про патологоанатомічне відділення лікувально-профілактичного закладу, положення про посадові обов'язки медичного персоналу патологоанатомічного відділення лікувально-профілактичного закладу, тимчасове положення щодо Латвійського, Литовського республіканських, Тамбовського, Челябінського, Хмельницького обласних патологоанатомічних бюро, положення про порядок розтину трупів у лікувально-профілактичних установах [8].

П. 5.31. Наказу міністерства охорони здоров'я СРСР від 9 жовтня 1987 р № 1104 «Про атестацію середніх медичних працівників»[9], підкреслив що лаборанти (фельдшер-лаборанти) патологоанатомічних відділень, прозекторських проходять атестацію за спеціальністю «Лаборант (фельдшер-лаборант) по гістологічним методами дослідження».

Наказ МОЗ СРСР від 11 березня 1988 р. №203 «Про організацію патологоанатомічних бюро», Наказ МОЗ РРФСР від 4 січня 1988 р. № 2 «Про стан і перспективи розвитку патологоанатомічної служби в Українській РСР» стали останніми спеціалізованими нормативно-правовими актами з регулювання діяльності ПАС

радянського періоду. Відповідно до Наказу МОЗ СРСР від 11 березня 1988 р. №203 ПАС повинна була реорганізуватися в самостійні патологоанатомічні бюро [10].

Проводячи аналіз правового регулювання ПАС на теперішньому, четвертому історичному етапі, необхідно відмітити, щонорми права, які його регулюють зараз, мають загальнорегулятивний, безпосередньорегулятивний, локальний чи комплексний характер.

Класичним методом при проведенні дослідження правового регулювання ПАС на теперішньому етапі є його характеристика методом дослідження існуючих нормативно-правових актів за їх юридичною силою: Конституція, конституційні закони; Закони, якими Верховна Рада України дала згоду на обов'язковість дії на території України міжнародних договорів, ухвалених відповідно до Конституції (ратифікаційні закони); Кодифіковані закони (Кодекси, Основи законодавства); Звичайні (ординарні) закони; Постанови Верховної Ради України, Укази Президента України; Постанови Кабінету Міністрів України; Накази, розпорядження, рішення міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Накази, постанови, розпорядження інших органів державної влади.

Міжнародні вимоги до патологоанатомічних досліджень представлені і у міжнародних збірках. Наприклад, критерії обґрунтування діагнозів та диференційна діагностика, маркери імуногістохімічні, генетичні порушення детально описані у збірниках World Health Organization Classification of Tumours. Деталі макроскопічного та мікроскопічного дослідження, детальний алгоритм написання патогістологічних заключень новоутворень різних локалізацій представлений та постійно оновлюється на сайті College of American Pathologists (CAP) [11].

Існує також ряд норм права, які мають комплексний характер, та розташовані в інших галузях права, регулюють діяльність ПАС на рівні Кодексів та Законів.

Так, наприклад, Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р., закріплює низку важливих прав людини у сфері охорони здоров'я: ст. 283 ЦК України – право на охорону здоров'я, ст. 284 ЦК України – право на медичну допомогу, ст. 285 ЦК України – право на медичну інформацію, ст. 286 ЦК України – право на медичну таємницю тощо [12]. Ст. 41 Кодексу про адміністративні правопорушення України від 18 грудня 1984 р. передбачає адміністративну відповідальність за порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці, ст. 42 того ж Кодексу передбачає відповідальність за порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм [13].

Пацієнти, як споживачі послуг певної категорії, згідно з Господарським кодексом від 16 січня 2003 р. [14], Законом України «Про захист прав споживачів» від 12 квітня 1991 р., [15] мають право на державний захист своїх прав, належну якість товарів (робіт, послуг), безпеку товарів (робіт, послуг), відшкодування шкоди, заподіяної небезпечними для життя і здоров'я товарами (роботами, послугами).

Наступною ланкою при дослідженні сучасного українського законодавства щодо регулювання діяльності ПАС є Закони України, які мають загальною юридичний характер та норми яких регулюють не тільки діяльність ПАС, а й інші важливі сфери медичного права: Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. [16]; Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р. [17]; Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06 березня 2000 р. [18]; Закон України «Про поховання та похоронну справу» від 10 липня 2003 р. [19]; Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 р. [20]; Закон України «Про метрологію та метрологічну діяльність» від 5 червня 2014 р. тощо [21].

Чисельні Накази МОЗ України складають наступний рівень нормативно-правових актів, які регулюють діяльність ПАС, та можуть бути класифіковані за критерієм специфіки регулювання на:

Загально регулятивні (Наказ МОЗ «Про запровадження ведення електронного варіанту облікових статистичних форм в лікувально-профілактичних закладах» від 5 липня 2005 р. № 330; Наказ МОЗ України «Про затвердження Концепції управління якістю медичної допомоги у галузі охорони здоров'я в Україні на період до 2020 року» від 1 серпня 2011 р. № 454; Наказ МОЗ України «Про порядок контролю якості медичної допомоги» від 28 вересня 2012 р. № 752; Наказ МОЗ України «Про затвердження форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення, що використовуються у закладах охорони здоров'я, які надають амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу населенню,

незалежно від підпорядкування та форми власності » від 29 травня 2013 р. № 435; Наказ МОЗ України «Про організацію клініко-експертної оцінки якості медичної допомоги» (із змінами) від 6 серпня 2013 р. № 693 тощо);

Спеціально регулятивні (Наказ МОЗ України «Про удосконалення дитячої патологоанатомічної служби» від 19 серпня 2004 р., № 417; Інструкція щодо заповнення форми первинної облікової документації № 014/о «Направлення на патолого-гістологічне дослідження», затверджена Наказом МОЗ України від 29 квітня 2013 р. № 435; Наказ Міністерства внутрішніх справ України, МОЗ України та Генеральної прокуратури України «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини» від 29 вересня 2017 № 807/1193/279 тощо).

Діяльність ПАС також регулюється за допомогою державних стандартів, що застосовують у медичних установах: національні стандарти України («ДСТУ», «ДСТУ ISO» тощо), технічні умови («ТУ У», чинні в Україні «ТУ»), чинні в Україні міждержавні стандарти, стандарти і настанови організацій («СОУ», «СОУ-Н») тощо.

Таким чином, на теперішньому, четвертому, історичному етапі розвитку законодавства, яке регламентує порядок функціонування ПАС, більшість нормативно-правових актів, які мали спеціальну, безпосередню мету регламентації її діяльності в радянській період втратили чинність.

В 90-ті роки український законодавець здійснив спробу врегулювати діяльність ПАС. 12 травня 1992 р. МОЗ України видала Наказ №81 «Про розвиток та удосконалення патологоанатомічної служби», який не дивлячись на цілу низку змін в 1996, 2000, 2008, 2009 рр., був відмінений в 2015 р.

Проект наказу МОЗ України «Про патологоанатомічну службу в Україні», який розроблено на виконання п. 4.4. доручення Міністра охорони здоров'я України від 25.05.2010 р. № 38 щодо підготовки проекту наказу «Про організацію роботи патологоанатомічної служби в Україні» було оприлюднено шляхом опублікування на сайті МОЗ України ще 04.02.2011р. Не зупиняючись на обговоренні недоліків вказаного проекту, необхідно наголосити, що він досі не пройшов всі необхідні стадії законотворчого процесу незважаючи на тривалий час з моменту його створення та публікації [22].

Неврегульованим виявився порядок проведення патологоанатомічних розтинів осіб, які померли вдома без ознак насильницької смерті. В ст. 8 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. відображення знайшла й норма права про те, що «Держава також гарантує безоплатне проведення ... патологоанатомічних розтинів та пов'язаних з ними досліджень у порядку, встановленому законодавством». Ст. 72 зазначеного нормативно-правового акту визначила загальні умови діяльності проведення патологоанатомічних розтинів: «Патологоанатомічні розтини трупів проводяться з метою встановлення причин і механізмів смерті хворого. В обов'язковому порядку патологоанатомічні розтини здійснюються при наявності підозри на насильницьку смерть...» [23]. Проте при підозрі на насильницьку смерть належить проводити розтин у підрозділах судово-медичної експертизи.

Закони України «Про поховання та похоронну справу» від 10.07.2003 р. [24], Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. [25], Закон України «Про метрологію та метрологічну діяльність» від 05.06. 2014 р. [26] теж опосередковано регулюють діяльність патологоанатомічної служби, є нормативно-правовими актами загального характеру, але не є нормативно-правовими актами, які безпосередньо регулюють медичну галузь права.

Так ст. 7 Закону України «Про поховання та похоронну справу» від 10.07.2003 р. встановлює, що «усі громадяни мають право на поховання їхнього тіла та волевиявлення про належне ставлення до тіла після смерті. Волевиявлення про належне ставлення до тіла після смерті може бути виражене у: згоди чи незгоди на проведення патолого-анатомічного розтину» [27]. Неврегульований порядок збереження тіл померлих поза лікарнями, яким видана «довідка про смерть особи» без розтину.

Таким чином, проведений аналіз надає можливість констатувати, що не існує спеціалізованого нормативно-правового акту, який би регулював діяльність патологоанатомічної служби в цілому, відображав її структуру, функції тощо чи надавав дефініцію.

Висновки

1. Історичний шлях розвитку правої регламентації ПАС за динамікою впровадження нормативно-правових актів, можна також провести періодизацію та виділити чотири історичні періоди розвитку її правового регулювання.

2. На сьогоднішній день існують тільки законопроекти щодо структури та діяльності ПАС та порядку її функціонування, а сама ПАС діє за нормативними актами загальнорегулятивного характеру та «правовими звичаями», які за останні 50 років укоренилися та сформували порядок її діяльності. Розрізненість існуючих нормативно-правових актів потребує консолідації з метою подальшого удосконалення та законодавчого врегулювання.

3. Офіційна дефініція поняття ПАС відсутня у поточному законодавстві.

4. Неврегульовані на сьогодні: порядок збереження тіл поза ЛПЗ, яким видана «довідка про смерть особи» без розтину; порядок проведення розтинів та надання послуг ПАС; порядок проведення розтинів померлих вдома без ознак насильницької смерті.

Література:

1. Большая медицинская энциклопедия. – Т. 18.- Остеопатия. – Переломы. – М.: Советская энциклопедия., 1982. – С. 403.

2. Чирский Вадим Семенович становление и развитие патологоанатомической работы в вооруженных силах России (СССР) 14.00.33 – общественное здоровье и здравоохранение, 14.00.15 – патологическая анатомия Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора медицинских наук Санкт-Петербург – 2004 <http://medical-diss.com/medicina/stanovlenie-i-razvitiye-patologoanatomicheskoy-raboty-v-vooruzhennyh-silah-rossii-sssr#ixzz5FXv2exKU>

3. Декрет о профессиональной работе и правах медицинских работников (принят ВЦИК, СНК РСФСР 01.12.1924) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lawrussia.ru/texts/legal_346/doc346a690x894.htm

4. <http://medic.studio/patologicheskaya-anatomiya/lektsiya-struktura-patologoanatomicheskoy-67624.html>

5. Правила судебно-медицинского исследования трупов / утв. Народным комиссариатом здравоохранения РСФСР 19 декабря 1928 г. и Народным комиссаром юстиции РСФСР 3 января 1928 г. // Сб. организац.-метод, материалов по судеб.-мед. экспертизе / сост. В. П. Прозовский, Э. И. Контер. – 2-е изд. – М. : МЕДГИЗ, 1960. – С. 109-157.

6. <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16021.htm>

7. <http://docs.cntd.ru/document/902014487>

8. http://lawrussia.ru/texts/legal_673/doc673a391x936.htm

9. http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_14330.htm

10. <http://medic.studio/patologicheskaya-anatomiya/lektsiya-struktura-patologoanatomicheskoy-67624.html>

11. Котуза А.С., Роша Л.Г. Теоретичні засади розбудови патологоанатомічної служби України в сучасних правових та економічних умовах//Вісник проблем біології та медицини. – 2015. – Вип. 3, Том 2 (123). – С. 325

12. Цивільний кодекс України. – К.,2016. – 723 с.

13. Кодекс про адміністративні правопорушення України. – К., 2016. – 280 с.

14. Господарський кодекс. – К.,2016. – 245 с.

15. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 30, ст.379

16. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 4, ст.19

17. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення:Закон України від 24.02. 1994 р. № 4004-XII. -- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 27, ст.218

18. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04. 2000 р. N 1645-III. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 29, ст. 228

19. Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10.07.2003 р. N 1102-IV. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 7, ст.47

20. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004
21. Про метрологію та метрологічну діяльність:Закон України від 05.06. 2014 р. № 1314-VII. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 30, ст.1008
22. Проект наказу МОЗ України«Про патологоанатомічну службу в Україні» (оприлюднено 04.02.2011) . – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://old.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20110204_pp.html
23. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р№ 2802-XII //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 4, ст.19
24. Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10.07.2003 р. N 1102-IV. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 7, ст.47
25. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004
26. Про метрологію та метрологічну діяльність:Закон України від 05.06. 2014 р. № 1314-VII. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 30, ст.1008
27. Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10.07.2003 р. N 1102-IV. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 7, ст.47

Робота надійшла в редакцію 05.10.2018 року.
Рекомендована до друку на засіданні редакційної колегії після рецензування